

Vincze Tamás

Nyíregyházi Egyetem, Alkalmazott Humántudományok Intézete

Németh László tanáreszménye

Jókai Anna egy esszéjében ezt írta a pedagógus Németh Lászlóról: „A gyerekeket önálló gondolkodásra szorította. Az elvont fogalmakat érthetővé fordította, testközelbe hozta. De hogy teljességében mi a jó tanár titka, varázsa, nem hagyta receptül.” (Jókai, 2000. 66.) Ez a kijelentés mégsem teljesen helytálló. Ha arra gondolunk, hogy Németh László írt ugyan egy esszét A jó tanár címmel, de ebben nem tanári erénykatalógust vázolt fel, hanem az édesapjának állított emléket, még részben egyet is érthetnénk az író megállapításával. Németh László életművének a különböző darabjaiból, a pedagógiai és önéletrajzi esszéiből, beszédeiből, regényeiből és drámáiból azonban rekonstruálható egy határozott körvonalú tanáreszmény, amely a „modern szent” arcvonásait viseli. Hiba lenne azt gondolni, hogy ilyen tanárokkal csupán könyvek lapjain lehet találkozni, Németh több olyan tanárral is kapcsolatot tartott az élete során, akik megközelítették az általa megálmodott eszményt.

Németh László a tanárságot nem annyira foglalkozásként, mint inkább egy adottság, tehetség megnyilvánulásaként értelmezte, a regényeiből és az esszéiből is az derül ki, hogy nézete szerint pedagógusnak születni kell, paedagogus non fit, sed nascitur. Ebből következően ő nem tulajdonított nagy jelentőséget a tanárképzésnek, inkább azt figyelte a barátaiban és a regényalakjai modelljeiben is, hogy mennyire voltak tanítói típusnak tekinthetők, ott volt-e bennük a pedagógusi ösztön. Az általa nagyra értékelt Szabó Lőrincben például felfedezte ezt az ösztönt. Szabó Lőrinc 1947 novemberében tartózkodott pár napig Vásárhelyen, ahol több irodalmi felolvasást tartott. Németh meghallgatta a gimnazisták számára rendezett felolvasását, s később elismerően nyilatkozott barátja szerepléséről. Kabdebó Lóránt Szabó Lőrinc 1945-ös naplójának utószavában közli az említett nyilatkozatot: „Utóbb pedig így ír [Németh László], éppen a költő pedagóguskészségére emlékezve: »Azt tudom, hogy egyszer az ifjúságnak is beszélt – tán a leánygimnáziumban –, akkortól maradt meg az elszörnyedés bennem, hogy milyen nagyszerű pedagógusokat hagytunk mi az ifjúságtól távol elpusztulni ...« (Idézi Moldvay Győző emlékező cikkében).” (Szabó, 1990. 322.)

Több regényalakja jellemében is meghatározó vonás volt ez a pedagógushajlam, míg másoknál éppen ennek hiányát, a tanítói tevékenységre való alkalmatlanságot emelte ki az író. Az *Égető Eszter* című regényében a főhősnő gyermekeinek édesapját és nagyapját állítja szembe egymással a pedagógiai ösztön működésének szempontja alapján, s ebben a kontrasztban Égető Lőrincet, a született pedagógust, a kiváló tanítótípust magasan fölé helyezi a tudását átadni nem tudó és a gyermeki érdeklődés felébresztésében is ügyetlen Máté Józsefnek. Így mutatkozott meg a regényben a két férfi egymástól gyökeresen eltérő habitusa: „De Józsi nem szeretett a fiaival foglalkozni. Még Lőrincével sem,

pedig az, úgy látszik, az ő szenvedélyét örökölte. [...] Józsi régebben is csak a technika hasznát és fontosságát szerette magyarázni. Amikor magára a műveletre került a sor, abba a gépésztitokzatosságba burkolózott, amit Eszter már Márton bácsin is megfigyelt. A gép az csalafintság, lesse el más is, mint ő. Amióta a tervei hirdetésében is csendesebbé vált, a magyarázó kedv még jobban megapadt benne. Mintha a tudás az konc volna, s ezek a kölykök elkaparhatnák előle. Nem, Józsi nem tanító; ő inkább ezermester. A tanító olyan, mint apuska, az akkor érzi a leggazdagabbnak magát, ha mindenét odaadta.” (Németh, 1971. 284-285.)

Ugyanezt a pedagógushajlamot ábrázolta az író a *Bűn* Horváth Endréjében, akiben egyre erősebben ébredt fel a nevelői kíváncsiság a házába befogadott nincstelen munkásemberrel folytatott beszélgetések közben. Elkezd érdekelní, milyen tapasztalatok formálták a hajléktalan fiú gondolkodását, életfelfogását. Arra ugyan nem lesz ideje, hogy rendszeresen és tervszerűen foglalkozzon Kovács Lajossal (bár a naponta végzett közös kerti munka során fokozatosan tágítja a fiú szellemi horizontját), de néhány összefüggésre megpróbálja felnyitni a szemét, sőt: egyszer Ady-verseket is olvas neki, s beszélgetést kezdeményez a felolvasott költeményekről. Horváth Endrének ugyanúgy nincs pedagógus végzettsége, mint Égető Lőrincnek, egy kutatóintézet munkatársaként szociális problémákkal foglalkozik.

Tanult foglalkozása szerint ugyancsak nem pedagógus az *Utolsó kísérlet* című regényciklus első két darabjának, a *Kocsik szeptemberben* és az *Alsóvárosi búcsú* című regények egyik mellékszereplője, a főszereplő kamaszfiú szellemi fejlődésében katalizátorszerepet játszó, Németh Józseftről mintázott¹ Molnár Imre. A Jó Péter által rajongva szeretett Imre bácsi jogvégezt ember volt, járásbíróként vívta ki Vajt lakóinak megbecsülését. Leiki alkata és hajlama szerint azonban jóval inkább pedagógus volt, de ezt a pedagógushajlamot csak nyílt eszű, fogékony unokaöccsén élhette ki. Molnár Imre pályaválasztásának motívumairól meglehetősen kevés említés esik a regényciklus első darabjában, mindössze az egyik fánsci rokon szavaiból derül ki, hogy az eredeti közegéből kiemelkedett férfi nem feltétlenül volt boldog jogászként.² Minden olyan helyzet, amelyben pedagógusként nyilvánulhatott meg, kárpótlást jelentett a számára.

Greza Ferenc az *Utolsó kísérlet* elemzésekor „eszményi pedagógusnak” aposztrofálja Molnár Imrét, s úgy véli, hogy Jó Péter „Imre bácsi teátrális-retorikus magyarázataiban a nevelődési regény új pedagógiai szituációjával találkozik.” (Greza, 1985. 161.) „Új pedagógiai szituáción” talán azt értette, hogy másféle pedagógia Imre bácsi pedagógiája, mint a gimnáziumi tanároké, hiszen összes nevelési energiája egy tanítvány felé sugárzik, akit nemcsak az érdeklődés, hanem a hála és a szeretet, valamint a közös gének köteléke is hozzá láncol. A közös séták idilli hangulata szinte rousseau-i miliőt varázsol köréjük, Imre bácsi mint elmemozdító megfigyelésekre ösztönző pedagógus tágítja a fiú szellemi látóhatárát, Péter pedig mint fogékony eszű Émile követi mesterét az újonnan felfedezett ösvényeken. Már az első séták hangulatát ez a meghitt összetartozás jellemezte. A peripatetikus módszer fánsci megvalósulását így ábrázolja Németh a regényben: „Imre bátyjával napjában kétszer is kísértáltak a határba. [...] Imre bátyja ilyenkor a latint szedte elő, s apró mondatokon a főnév és igeragozás elemeit gyakoroltatta. A rozérozárum magasan húzó dallamából, melyre Péter éveken át a beavatatlanok irigy mélabújával lesett, a fölcsigázott agy különös módon húzta le az elérhető kottafejeket. A mester egy félórai gyakorlat után maga csillapította le. A tanítvány tudásszomján felgyúlva a maga tanulmányairól kezdett beszélni.” (Németh, 1969b. 178-179.) Az első séták szépségének emléke később is vissza-visszatér a regény folyamán, Péter gyakran gondolt arra, milyen jó lenne ismét azt a mámort érezni, amely a fánsci séták alatt eltöltötte. Egy vajti búcsúban is megszállta ez az érzés, szerette volna visszahozni azokat a fényes napokat, amikor minden porúsával szívta magába az Imre bácsi által gazdagon kínált ismereteket. Nosztalgiaja álmodozásban nyilvánult meg: „Milyen jó volt, amikor Fáncon a pataknál

Zolti s a két lány elmaradt s a nagybátyja neki magyarázta a falvak neveit s Ozorai Pipó hivatalát. Ha itt a búcsúsok között is tudna valami olyat mondani, mint ott az Árpád nemzetségről, hogy megint kinyúlna fölötte a tudomány ege s érezné, milyen nyereség feljutni abba.” (Németh, 1969b. 219.)

Szintén nem pedagógusnak, hanem orvosnak készült az *Irgalom* című regény hősnője, Kertész Ágnes. Mégis pedagógusszerepben (házitanítóként) is megismerjük őt a regény lapjain, s instruktori tevékenysége alapján bátran megállapíthatjuk, hogy ő is azok közé a Németh-regényalakok közé tartozik, akik méltán megérdemlik a „született pedagógus” címkét.

„Egyetemes pedagógusok” vs. „bölcész-pedagógusok”

Ezt jegyezte meg Illyésnek a pedagógusokkal kapcsolatban a nevezetes „tanügyi” levélben az író: „A tanárfogalmat nem szabad bemerevíteni. Tanár nemcsak az lehet, aki elvégezte a bölcészetet, s pedagógiai képesítést nyert. Tanár mindenki lehet, aki valamihez igazán ért, s bebizonyította, hogy tanítani is tudja: tehát gazdatisztek, mérnökök, orvosok, művészek, borbélyok stb. Szakiskolákban eddig is voltak ilyen tanárok. Nem kell félni tőlük! aki fellábalva kinn van az életben, érdekesebb lesz a katedrán (ahol csak heti 5-6 órát tart), mint egy iskolában professzor, aki már ki se lát belőle.” (Németh, 1993. 477-478.)

A *tanügy* rendezésében ugyanezt a gondolatot már egy fokkal megemelve ismételte meg, az egész nemzet pedagógus hajlamú felnőttjeit egyetlen virtuális tanári karrá magasztosítva. A lábjegyzetben látszólag mellékesen közölt, de valójában súlyos kijelentést így fogalmazta meg: „A »tanár« többé nem az iskolába kirakott bölcész: az orvos, a technikus, a gazda is lehet tanár, mégpedig elméleti tárgyak tanára; szaktanárt pedig szinte minden foglalkozás állíthat a rátermettek közül. Míg eddig egyetlen felszeg fakultás nevelte neveltjein át a nemzet műveltjeit – most szinte az egész nemzet, felnőttmzedék minden pedagógushajlamú embere képezi a fiatalokat.” (Németh, 1973. 357.) Ebben az írásában többször is visszatért a laikus pedagógusok különleges előnyeire, a saját tapasztalatát is megemlítette egy olyan terület kapcsán, amelyen ő kivételes tehetségű oktatókkal találkozott. Ez a terület az orvostudomány volt. „Főorvosok, adjunktusok között – írta – mindig találkozik egy csomó vérbeli tanító (van-e nagyobb

Németh már 1945 szeptemberében kifejtette Illyés Gyulához intézett, híres „tanügyi” levelében (amely A tanügy rendezése című tervezete első változatának is tekinthető), hogy a „született tanárságot” többre tartja az egyetemi pedagógiai tanulmányoknál, amelyek önmagukban senkit nem tesznek képessé arra, hogy a tudását meggyőzően, sikeresen közvetítse. A bölcészekről – így nevezte a hivatásos pedagógusokat jó néhány helyen, mivel részben a bölcészkaron részesültek pedagógiai képzésben – nem volt igazán jó véleménynyel az író. Szívesen szembeállította őket azokkal, akiket nem az oklevél, hanem a bennük erősen dolgozó pedagógiai ösztön tett tanárrá, s ebből az összehasonlításból a bölcészek, akiknek a tudása kicsit „meg is áporodott” az iskola dohos levegőjében, vesztiesen kerültek ki.

gyönyörűség, mint tanítani?), akiből nem lehet egyetemi tanár, de »beavatónak« jobb náluk.” (Németh, 1973. 356.)

Azon az 1946-os országjáró körúton, amelyen Illyés Gyulával együtt vett részt Németh, ugyancsak előjött ez a kérdés. Varga Imre egykorú feljegyzése szerint az író a békési falugyűlésen az alábbi programot vázolta a felszólalásokra adott válaszában a falusi „népi” gimnáziumok és a feltámasztandó partikularendszer kapcsán: „Ne csak bölcsészek tanítsanak, hanem az élet minden ágából szakszerű ízelítőt kapjon az ifjú (kertészek, orvosok, jogászok). Az iskola összevont élet legyen, mint a drámában. Egyetemes pedagógus!” (Greza, 1979. 347.) A legköltőibben abban a jelentésben találta ezt a régi kedves meggyőződését, amelyet erről az országjáró körútról Keresztury Dezső miniszter számára állított össze. A bölcs tanácsa érlelődött gondolat itt így jelent meg: „A tanítás nem ismeret, hanem hivatás, adomány – s én még a főgimnáziumokban is szívesen adnék tanszéket olyan kiváló laikusoknak, akik tanári képesítést ugyan nem szereztek, de az élet egyik szegmentumába kellő bűverővel tudnák az ifjúságot csábítani.” (Németh, 1980. 737.) A későbbi években is többször visszatért az író erre az elképzelésére. Elsőként az 1954-es keletkezésű *Vásárhelyi sétákban*, amelyben a „munkaismereti iskola” megvalósulásának egyik elengedhetetlen feltételeként mutatta be az egyetemes pedagógusságról szőtt ábrándját. A következő konkrét példák segítségével szemléltette a laikus tanárokat foglalkoztató iskola működését: „Az ipari s mezőgazdasági ismeretet mérnökre, gazdára kellene bízni; de a természetismereti tárgy első felét is taníthatná vegyész, a másodikat orvos, biológus. A melléktárgyak tanításában előnyben részesíteném: a sportember tornatanárt, a karmester ének-, a festő rajztanárt, sőt Szabó Lőrinc egyik vásárhelyi órájára emlékezve a költőknek is utat nyitnék a katedrára, ha másutt nem, az önképzőkör vezetésében.” (Németh, 1975. 89-90.) Saját diákkora egyik tanárszereplőjének alakjával is igazolta Németh László a művész pedagógusok iskolai alkalmazásának előnyeit, úgy vélte, ők valóban nem egy pusztá tantárgyat tanítanak, hanem a lüktető élet egy darabját, a művészek látásmódját és fogalmait hozzák be az osztályterembe. Az író rajztanára a Toldyban Wagner Géza festőművész volt, aki a „pontos pedagógusoktól” eltérően szívesen töltötte diákjaival a rajzórákat a Duna-parton vagy kiállításokon. „De a képeket – írta a megöszült tanítvány – a mieinket is, azon a nyelven beszélte meg, amelyen művészek tárgyalnak egymással; Förstner Döncivel az újabb irányokról vitatkozott. Azoknak, akik tudtak rajzolni, nem ártott, bennünket meg, akik úgyse tanulhattunk meg, egy-két lépésnyire mégiscsak becsábított a műkedvelők táborába.” (Németh, 1977a. 153.)

Hú maradt az író az egyetemes pedagógusságot a hivatásos pedagógusság elé helyező meggyőződéséhez az Aczél Györgyhöz írt 1962-es hosszú levelében is, amely *Ha én lennék a miniszter* címmel került be a Németh-életmű esszéi közé. „Ha az ország egész lakosságát – írja ebben a levélben Németh László – olyan ércnek tekintjük, melyből csak bizonyos százaléku pedagógus olvasztható ki, ésszerű, hogy ezeket valamennyi foglalkozás tanításra kapható, látens tanárjelöltjeiből ugrasszuk ki.” (Németh, 1989b. 210.) Ugyanitt mutatott rá arra a paradoxonra is, „hogy aki alkalomszerűen, néhány órán át vesztegeti magát a tanításban, s közben van külön mestersége, jobban megőrizheti azt a tanítói lelkesedést, mint akinek ez a mestersége is.” (Németh, 1989b. 209.)

Az, hogy az író a tanárképzés intézményeiben követett szabályokat és ezek mechanikus alkalmazását a pályán nem tartja sokra, a Pintér Jenőről írott esszéjéből is kiderül. Pintér, akinek életrajzából tudjuk, hogy eredetileg történelem-földrajz szakos tanár volt, így nem az egyetemi tanulmányai alapján, hanem csupán irodalomtörténeti kutatásaival tette magát alkalmassá a magyartanári feladatok ellátására, kifejezetten öntörvényű, a didaktika és a metodika szabályait semmibe vevő tanáregyéniség volt. Németh a következő példákkal világította meg Pintér sajátos tanári szerepmegvalósítását: „Amikor néhány éve a pesti iskolákban legjobban dühöngött a »módszer«, sokszor elmondtam, hogy volt énnekem egy tanárom, aki mindazt elkövette, amiért ma fegyelmi jár: félkor

jött be, definíciókat vágatott, az osztályban hangosan javította a dolgozatot, a tankönyvben nem szereplő írókról és folyóiratokról beszélt, Coriolanus olvasása közben egy órát elpolitizált, szónoklatot tartott; mégis kitűnő tanár volt; többet tanultunk tőle, mint amennyit egy mintaiskolától lehet.” (Németh, 1989a. 635-636.)

„Férfiegyéniséget ad elő...”

A Pintér Jenő halála után írt emlékezésében fogalmazta meg Németh László azt a fontos kijelentését is, amely tanárképezés egyik sarokkövéként is felfogható. A következő állapítja meg Pintér egyéniségének jellemzése kapcsán: „Jó tanár az, aki nem csak egy tárgyat, egy férfiegyéniséget ad elő; annak a villanásaiban tudja a tárgyat szerettetni.” (Németh, 1989. 636.) Németh László életművének bizonyos darabjaiból ki lehet következtetni, mit is ért ő „férfiegyéniségen”, milyen jelentése volt ennek a szóösszetételnek az ő egyéni szótárában. Jó tanár az ő felfogásában az a férfi, akiben van egyfajta férfias erő, férfias tartás, ez a tartás ébreszt tiszteletet iránta a diákokban. Nem tud tiszteletet kiváltani a diákokból az a férfi pedagógus, akiben ez a férfias tartás már nincs vagy még nincs meg. A gyengének tűnő, enervált, csökkent vagy sérült önbizalmú férfi a katedrán nem lesz sikeres, mivel éppen az hiányzik belőle, amivel a serdülő fiúknak a leginkább imponálhatna: a férfikor magabiztos nyugalma, tekintélyt sugárzó higgadtsága. Egy elkopott, megfáradt, elyengült idős tanár éppoly kevéssé tudja ezt a belső nyugalmat és tartást sugározni, mint egy kapkodó, mentalitásában inkább még a későkamazs korosztályhoz hasonlító, fiatal pedagógus.

Németh László mindkét negatív példát ábrázolta a műveiben. Az elférfiatlanodott, elyengült, idős pedagógus alakját már egy korai novellájában is megrajzolta. Az 1927-ben keletkezett novella (*A botanikus révbe ér*) főhőse mögött élő modellt sejtethünk: Cserey Adolfot, aki a Toldy Ferenc Főreáliskolában tanított késő öregkoráig, jóval tovább, mint az számára kedvező lett volna.³ Az említett novellában a Mezey nevet viseli az a fegyelmet tartani képtelen, osztályaiban és családjában egyaránt tekintélyét veszített, idős tanár, aki azzal szembesül, hogy feleslegessé, sőt terhessé vált mindenütt, mert „ő öreg, öreg, elkopott mihaszna.” (Németh, 1969a. 295.) Ugyancsak Cserey Adolf képét idézte fel Németh időskori regényében, az *Irgalomban*, Csengeri tanár úr alakjában. Egy szívszorító jelenetben szerepeltette az önmaga karikatúrájává lett, elhanyagolt, szájalmat ébresztő, idős tanárt. Amikor a tanár Kertész János, a volt hadifogoly hazaérkezett és felkereste egykori munkahelyét, sorra érdeklődött azok felől a kollégái felől, akiket nem talált bent a tanári szobában. Így kérdezett rá Csengeri tanár úrra is. „– Na és az öreg Csengeri? Ő is meghalt, persze, mondta Kertész. – Nem, ő még küzd a diákokkal. Menj le a természettudományi előadó elé, meghallhatod a bömbölését. – Nem kell lemenni, itt van, kiáltotta a szolgálatkész fiatalember. S csakugyan ő csoszogott be a félig lecsúszott nadrágjában megindultan s megindítón. – Keller mondja, hogy a kollega úr itt van. (»Mint fiatalabb kortársat« még mindig magázta). Hát ennek az öröme én is csak megmászom a lépcsőt. Egyre meredekebb, tette hozzá a sok éves tréfáját. Majd, hogy Kertész a régi, fiatalabb tanári tisztelettel megkérdezte, hogy van? – Egyedül, mondta és elírta magát. – Bizony szegény Csengeri némit is eltemettük, mondta Girsik a krétát evett farkas hangján.” (Németh, 1984. 216.) A gyámoltalanná és nevetségessé, elgyerekesedetté vált öreg tanár, aki tragikus küzdelmeit vívta a problémái iránt érzéketlen, gyengeségeivel szemben részvétlen tanítványokkal, elrettentő példaként tűnik fel a regényben, a fiatal hősnő attól retteg, nehogy édesapját, a hadifogságból hazatért tanárt is olyan módon fogadják az osztályok, ahogy Csengerit.

Fontos problémára tapintott rá ennek a mellékszereplőnek az ábrázolásával Németh László: az idős, fizikailag elyengült, az egyre nehezebben vett akadályoktól felőrölt

idegzetű tanárok kiszolgáltatott, szomorú helyzetére. Az 1930-as évek tanügyi folyóirataiban néha előkerült ez a téma is, írtak a tanárok elhasználódásáról, elkopásáról, a pedagóguspálya sok lelkierőt felemészítő természetéről. Szóts Gyula az Országos Középiskolai Tanáregyesület 1930. november 29-i közgyűlésén tartott előadásában tért ki erre a nem is mellékes problémára. Többek között a következőkre hívta fel tanártársai és az egyesület elnökségének figyelmét: „Ne tartsanak vissza aggastyánokat a katedrán! Nem őmiattuk mondom ezt. Mert ők a legjobb szándékkal megteszik, ami tőlük telik. Lucifer szavai illenek rájuk: »Nem adhatok mást, csak mi lényegem.« Az ő lényegük az öregség. Az iskola pedig mást kíván. [...] Lehet valaki 60-70, sőt kivételesen 80 éves korában is kiváló orvos, élelátású törvényalkotó, kitűnő judiciumú bíró, stb. Miért? Mert csak saját magával kell számolnia, csak a saját, évtizedeken át meggyökeresedett asszociációival kell operálnia. De ki látott már 60 éven felül levő közlekedési rendőrt, sofőrt, szubrettet, vagy ballerínát, avagy állatszeldítőt? Ahol lélekjelenlétre, rugékonyságra van szükség, ahol az eleven életet kell kordában tartani, ott a 60 éves embernek már nem igen van keresni valója. Kissé talán merész hasonlatnak látszik, de én azt hiszem, a tanár foglalkozása leginkább az állatszeldítőéhez hasonlít. Ha egyszer betevődik mögötte az osztály ajtaja, akkor az utolsó percig helyt kell állnia. És ha akár fegyelmi, akár tanulmányi tekintetben alul marad, a kegyetlen gyermeksereg összetöri az egyetlen fegyverét, a tekintélyét.” (Szóts, 1930. 144-145.)

Az idős és enervált, elkopott fizikumú és idegzetű tanárok mellett az éretlen, kialakulatlan, kiforratlan fiatalok sem tudnak hiteles férfiegyéniségként állni a diákok elé. Németh László híres pedagógiai utópiájában, az *Iskola Kakaskúton* című munkájában Sellye Pistával, a tanyai magániskola tanárával mesélteti el, hogy jutott el a bölcsészektől a tanyai iskolában kialakított pedagógiai szigetig. Az elbeszélésből kiderül, hogy Sellye pályakezdése éppen azért nem volt zökkenőmentes, mert túl fiatalos, szinte gyermek arcával, kamaszos lényével, külsejével nem tudott olyan férfias tartást demonstrálni, amely a serdülő fiúkban tiszteletet ébresztett volna iránta. Németh így mutatta be ezt a fantáziája által megteremtett tanáralakot: „A kint ácsorgó, karbunkulusszemű diákok közt nem is egy volt, aki jóval idősebbnek látszott, mint ő. [...] Úgy látszik, a fiús alak, az oldalt elválasztott haj s a ránk nyíló, világos szem volt az (s valami, ami a külső mögül tör utat), ami az életkorát meghazudtoló fiatalosságot az arcára is rákényszerítette.” (Németh, 1969a. 489.) Ezzel a kedvezőtlen, kamaszfiús külsejével szinte determinálva volt a főhős arra, hogy első tanári éveinek próbálkozásai kudarccal végződjenek. Ezekről az évekről így meséltette őt az író: „Megmondom – nézett rám komolyan –, nem tudtam a fiúk közt tekintélyt tartani... Bocinak hívtak – mondta ki egy kis habozás után. Azaz, osztályok szerint váltakozott. Hol milyen volt a lelemény. Buboci, Bocili. Volt, ahol Szopóst mondtak.” (Németh, 1969a. 491.)

Az író édesapja, Németh József többek között éppen azért válhatott fia számára tanári példaképpé, mert neki sikerült férfiegyéniséget megjeleníteni a katedrán. Németh József edzett férfi volt, aki történelem-földrajz szakja mellé tornatanári képesítést is szerzett, szívesen és gyakran vitte kirándulni a tanítványait, cserkész táborokba is elkísérte őket. Bátran vonult be katonának az első világháború idején, és nagy lelkierővel tűrte a hadifogság megpróbáltatásait. Messze állt azoktól a „könyvmoly”-típusú tanároktól, akiket a 20. század eleji iskolaregényekben kevés empátiával, ám annál több iróniával ábrázoltak a középiskolás éveikről kevés jó emléket őrző írók.

Ugyanezt a férfiegyéniséget dicsérte Németh László Makarenkóban, aki embertelen körülmények között is képes volt megváltoztatni a bűn útján elindult fiatal csavargók életfelfogását. Amikor a makarenkói siker magyarázatát keresi az író, részben a telepvezető férfias tartására mutatott rá. A következőképpen próbálta megfejteni Makarenko titkát: „Mivel érte el ezt a magára hagyott, fölötteseitől gyanakvással nézett s végül is elmozdított pedagógus? Bizonyára a maga kemény, emberi szövésével is. A nyers, sok

mindent megpróbált kamasz-annyal egy szenvedélyes, mindenre elszánt emberséget szegezett szembe, amely egyszerre úgy tudott imponálni, hogy gyöngédséget is ébresztett.” (Németh, 1980. 314-315.)

„... van egy szellemi szenvedélye”⁴

Németh mindenfajta foglalkozású ember esetében fontosnak tartotta, hogy a munkája mellett legyen egy szellemi szenvedélye, a pedagógusoknál azonban fokozott jelentőséget tulajdonított ennek. A tanár vonzerejét nagyban növeli, ha van valamilyen „szent örülete”, ha komolyan elkötelezi magát valamilyen ügy mellett. Az Aczélhoz írt 1962-es levelében, amely *Ha én miniszter lennék* címmel vált ismertté, ugyancsak megemlíti ezt a tényt, ha csupán egy mellékmondatban is. Ezt írja: „... a férfitanárból nagyon sok minden lehet az, szellemi, sőt testi erő (még az is, hogy jó vadász vagy vívó hírében állt), ami a kamaszban tiszteletet gerjeszt [...]” (Németh, 1898b. 236.) Ezért becsülte Németh László Pintér Jenőt is, hiszen neki a megállás nélküli irodalomtörténeti búvárkodás, adatgyűjtés volt az életét teljesen betöltő és meghatározó passzió, és ezért tartotta nagyra Földessy Gyulát is, akinek Ady költészete volt a szent ügye, a minden más elé helyezett „örülete”. Vásárhelyi tanártársai közül ezért állt közel az íróhoz Mátyás Sándor, aki a nyelvtanulást tudta olyan fokon üzni, hogy az már szenvedély volt. A legfinomabb nyelvi árnyalatokig elment például az angolban, ezenkívül stílusában, modorában, de még öltözködésében is igazodott a célnyelvi kultúrához. Az író édesapjának, Németh Józsefnek is volt ilyen örök szenvedélye, méghozzá a helynévtan, a helynevek eredetének kutatása, megfejtése. E. Kovács Kálmánnak egy közös vonatút kapcsán mesélt Németh pedagógus édesapja e passziójáról. Így eleventette fel a történelem-földrajz szakos apa emlékét: „Elhivatott tanár volt, rendszeres elme. Minden nyáron utazgattunk, s a legapróbb részletig mindent előre eltervezett. Az útvonalunkba eső községek nevének származása elmaradhatatlan része volt beszélgetéseinknek.” (E. Kovács, 2006. 302.) Ugyanezt idézte fel Németh Józseffel kapcsolatban *A jó tanár* című esszéjében is az író: „Nem tehetünk még Pesten sem egy nagyobb sétát, hogy föl ne vetődjék: valóban ennél az óbudai forrásnál volt-e Árpád sírja, mettől meddig terjedt Mátyás Vadaskertje, nagyobb kiránduláson: mit jelentenek az Oroszi, Megyer helynevek. Mint annyi magyar, ő is aránytalan érdeklődést szentelt az eredetre, első szervezeteinkre, a mozgó magyar prehisztóriára.” (Németh, 1974. 388-389.) Apjának ezt a szenvedélyét több regényben is megörökítette Németh László, ezt vonást több műve szereplőjére is átruházta.⁵ Elsősorban Kertész Jánosra, az *Irgalom* főhősnőjének tanár édesapjára, akit egy az egyben Németh Józsefről mintázott. Másrészt a *Kocsik szeptemberben* és az *Alsóvárosi búcsú* Imre bácsijára, aki az unokaöccsével tett séták alatt a környékbeli helynevek (pl. Neszmély) etimológiájáról alkotott elképzeléseit is megosztotta a fiúval.

Németh József másik nagy szenvedélye az egyesületi munka volt: s itt nem is azt kell kiemelni, hogy hosszú éveken át az Országos Középiskolai Tanáregyesület pénztárosi tisztét viselte, inkább azt, hogy egyik alapító tagja és titkára volt a Tanárok Özvegyeit és Árváit Segítő Országos Egyesületnek. Ez utóbbi egyesület 1912-ben jött létre Theisz Gyula és Baumgartner Alajos kezdeményezésére. Németh József kiemelkedő szociális érzékenységét mutatja, hogy aktívan, kevés szabadidejének feláldozásával végezte az egyesületi munkát, szívügyének tekintette az elhunyt kollégák családjának támogatását. Erre Németh László is utal a *Télemakhosz* című novellájában, amelyben a hadifogságból visszatért tanár felesége így fakad ki a férjére: „Neki mindig előbbre valók voltak az eszmék meg az egyesület, mint a családja.” (Németh, 1969a. 247.) A Tanárok Özvegyeit és Árváit Segítő Országos Egyesületet egyébként az *Irgalomban* is megemlíttette Németh László, méghozzá Kertész tanár úr és leánya alábbi párbeszédében: „Ki az

a régi tanártársa apukának, akihez most a Rózsadombra feljár? – kérdezte Ágnes, amikor egy negyedóra múlva belékarolva a helyiérdekű felé mentek. – Elpletykázta a Frida néni? – kérdezte Kertész, s az a huncut vonás jelent meg az orra alatt, amellyel a kicsalt kényes dolgokat mondta. – Thein igazgató, akivel a Tanárok özvegyeit és árváit csináltuk. – Hogyne, Thein, örült meg Ágnes a kislánykorából jövő névnek.” (Németh, 1984. 514.) A Thein név mögött Theisz alakja rejtőzik, ahogy a Csengeri név mögé Cserey Adolf alakját rajzolta meg az író, akinek tapintata az apró névváltoztatásokban is megmutatkozott.

Az *Égető Eszter*ben is sokat boncolgatta Németh az emberek gondolkodását és egyéniségét formáló szenvedélyek témáját, s arra mutatott rá, hogy nem mindegy, milyen szenvedélyek alakítják a sorsunkat, a szabadidőnket. Értelmes és értelmetlen, hasznos és haszontalan, öncélú és mások boldogulását szolgáló szenvedélyekre egyaránt példát mutatott az író ebben a műben. Szilágyi tanár úr tehetségmentő szenvedélye a pozitív, másokat építő szenvedélyekre volt példa: nemcsak jó eszű parasztgyerekek sorsát terelte más irányba azzal, hogy teljes lelkeivel odaállt a tehetségmentés ügye mellé, hanem felsős diákjait is munkára tudta inspirálni, emellett a szociális érzékenységüket is felébresztette, felkeltette az érdeklődésüket

Azt is többször leírta Németh, hogy a Szilágyi-féle szenvedély értékét nem az adja, hogy mennyire válik ismertté az a tanár, aki a benne támadt szent örültséggel átformálja diákjai gondolkodását, és teret ad munkavágyuknak, ambícióiknak. Nem minden tanár szenvedélyét kapja szárnyra a hírnév.

a társadalmi problémák iránt. Vajthó László elfeledett könyveket, levéltárak mélyén porosodó kéziratokat adatott ki a diákjaival, az ő szent örületéről az egész ország értesült, sokan figyelték a kezdeményezése sikerét, számos kollégája követte is a példáját. Szilágyi tanár úr modellje, Szathmáry Lajos csendben, feltűnés és nagyobb visszhang nélkül „fertőzte meg” munkalázzal és a társadalmi kérdések iránti fogékonysággal a tanítványait, szenvedélyének az értéke mégis vitathatatlan. Egyetérthetünk Németh Lászlóval, aki ebben az egy esetben szerénységét félretéve ezt írta 1964-ben: „Ki tudja a ma is működő tanár nevét, ha csak egy irodalomtörténész ki nem nyomozza, hogy az Égető Eszter Szilágyiját, annak modelljét Szathmáry Lajosnak hívják? De a tanári pályában épp az a gyönyörű, hogy ez így van. S ezért támadhat itt a sok közepes, gyenge közt mindig egy-egy gyönyörű jellemű, aki hatásában és emlékezetében (hisz egy ember annak, aki ért belőle, rengeteg) egy egész tanári kart megvált.” (Németh, 1968. 500.)

Éppen Szathmáry kapcsán érintette Németh László azt a kérdést, hogy egy ilyen szent szenvedélyt vajon mennyire tolerál a nemes passzióra sok időt áldozó tanár családja. Németh úgy vélte, hogy ha méltó társ van a „megszállott” pedagógus mellett, akkor nem válhat konfliktus forrásává a felvállalt szenvedély. Szilágyi feleségét az *Égető Eszter*ben ilyennek ábrázolta. Már Szilágyiné első színrelépésekor is fontosnak tartotta a feleség támogató szerepének az említését: „Ahogy bejött az ura műhelyébe, abban volt valami kedves vállalás...” (Németh, 1971. 393.). Németh egy rövid párbeszédben megtárgyalta Eszterrel és Szilágyival is azt a kérdést, hogy hogyan viszonyul a család a tanár szünidejének és szabadidejének jó részét is lefoglaló szenvedélyhez. A beszélgetésből is az derül ki, hogy egy bölcs feleség nem kifogásolja, sőt: tiszteli a férj munkaidőn túli tevékenységét. Szilágyi félig tréfásan így kommentálja a hitvese elfogadó attitűdjét: „A feleségem is tudja, hogy ha a bolondériám nem volna, az az energia otthon kezdene alkalmatlankodni. Isten őrizz egy ilyen akkumulátort két kis emberre rákapcsolni. Így

nincs hatáskörsérelem. Én megtornáztatom a lurkókat, alkalomadtán elviszem járkálni. De a család egyelőre az asszonyé” (Németh, 1971. 392.).

Az energikus, lelkes szereplő életbeli modellje, Szathmáry Lajos a hódmezővásárhelyi éveket követő életszakaszában is többször bebizonyította, hogy nem tud szent szenvedély nélkül élni. Pápai évei alatt a diákszínházas régi hagyományainak felelevenítésébe vetette bele magát, emellett Trócsányi Dezsővel a pápai öreg kollégiumban népfőiskolai tanfolyamokat is szervezett. Az ötvenes években a budai tanítóképző tanáraként a tantesület tagjaiból verbuvált amatőr színjátszó csoportot, részben pedagógiai céllal. Erről emlékezéseiben így írt: „...a színelőadásokon mutattuk meg a tanító- és tanárjelölteknek, hogyan kell majd nekik is szabadszínházaszt szervezniük leendő munkahelyükön a népművelés keretében” (Dózsa, Fonay és Szathmáry, 1977. 218.).

Néhány tanár esetében ez a „szent örület” valóban országos visszhangú, későbbi generációk által is értékelt gyümölcsöt terem. Németh egyik pedagógus drámahőse, Apáczai, éppen ezek közé a tanárok közé tartozott. Színdarabja eredménye – többek között – a *Magyar Enciklopédia*, amelyben kora tudományos eredményeit és műveltségét tárta honfitársai elé.

Arról, hogy milyen óriási hatással lehet egy diákra a tanára által felkarolt ügy, kiváló példát nyújt Németh László az Alsóvárosi búcsúban is. Amikor Jób Arzén, Péter imádott szerzetes tanára beavatja a fiút iskoladráma-történeti kutatásaiba, új világ nyílik meg a kamasz előtt, más szemmel kezd tekinteni a tanárára: nyilván a serdülőkor érzelmi hullámzásai, ideálkeresési vágyai miatt kissé fel is nagyítja magában a tehetséges, fiatal tanár kiválóságát. A felismerés pillanatát így öröközte meg az író: „Szóval Jób is fűrkész. Nem csak tud, játszik, bújócskázik, kergetőzik is a nem tudottal. Vele is fel lehet menni egy Neszmélyre, ahonnan »gyanított« hadiutakra »föltett« településekre látni. Legföllebb a hegy más s a játék.” (Németh, 1969b. 375.)

A dráma- és várostörténet-kutatás szenvedélye, amelyet tanárában felfedezett, Péterben is felébreszti a tudásvágyat, a problémák észrevételének és feltárásának képességét. Pontosan az tetőzi be a tanárában való csalódást is a regény végén, hogy a fiú ráébred: Jób Arzén feladta a korábbi „szent szenvedélyét”, lemondott a drámatörténeti bűvárkodásairól, helyettük a könnyű érvényesülést elősegítő alkalmi beszédek megírásába ölte az idejét és energiáját.

Természetesen nem kell valami különleges tevékenységre, sok időt vagy energiát felemésztő szenvedélyre gondolni, amikor ezeket a szenvedélyeket keresgéljük egy-egy tanárban. Az a lényeg, hogy megtaláljuk a pedagógusokban ezt az elkötelezettséget valamely jó ügy, nemes passzió iránt. Ez lehet olyan egyszerű (bár egy mértéken túl költséges) hobbi is, mint a könyvgyűjtés. Egy bibliofil kollégája emlékére öröközte meg Németh a híres *Füredi beszéde* alábbi soraiban: „A napokban halt meg a kis Szabó kolléga, a Mester utcai polgári húsz éven át ideiglenes tanára. Ki őrzí meg a korán előzvegyült ember irodalomszeretétét, aki három fiúgyermeket nevelt fel maga, s minden lírai verseskönyvet fölhaltott, összevett s ott tartotta a polcán, amit a múlt klasszikus vagy elfeledt lírikusai s az ő élő költőtársai kiadtak.” (Németh, 1968. 499.)

„...a tanár sem lehet több magasabb dolgoknak a tolmácsánál”⁶

Németh tanári alapelve az volt, hogy nem a tanári személyiségnek, hanem a tananyagnak kell elvárásolni a diákokat egy-egy jól sikerült tanórán. Zárkózott habitusa, érzékeny természete is ehhez a távolságtartó, finoman szeparatív tanári attitűdhöz vezette, s maga a kísérlet is, amelyet Vásárhelyen folytatott, ezt az alapbeállítódását erősítette meg. Többek között ezekkel az indokokkal magyarázta a saját személyiségét háttérbe, a tananyagot pedig előtérbe toló magatartását: „Órán kívül nem érintkeztem senkivel, nem is igen

mertek elcsípni, beszédbe ereszkedni. Ebben védelem is volt: nem akartam, hogy valaki arra hivatkozzék, tőlem ezt vagy azt hallotta. Mindenki csak azt hallhatta, amit mindenki hallott. De a védekezésen kívül meg is felelt emberi és tanári természetemnek. Tapasztalatom szerint abból semmi jó nem származott, ha egy fiatal a testközelembé fürta magát, s ott az elképzelt »mester« helyett egy egyszerű, sőt érzékeny, »horpadó« embert talált. De meg én nem is magammal, a személyiséggemmel akartam nevelni, hanem azzal, amibe velük együtt belemerültem, magam is nevelődni. [...] Nevelni »atmoszférikusan« kell – mondtam, a magam tanári jellemét igazolva” (Németh, 1980. 398-399.) *Ha most lennék fiatal* című, 1961-ben Péten előadott esszéjében a „jófajta becsvágy” kifejezést használta az író a fentebb ismertetett tanári alapállására. „Amikor például mint tanár az óráimra bementem – írta ebben a munkájában –, nem volt olyasféle céлом, hogy akik hallgatnak, tőlem legyenek elragadtatva, vagy épp hogy eredményeimért szakfelügyelőnek, főigazgatónak léptessenek elő. Az összegyűjtött anyagra, a fejemben kialakult képre vigyáztam, hogy azt minél jobban, emlékezetbe tapadóbban adjam át a rámszegzett elméknek, s közben deák és tanár valami szép, nagy dolog részeseinek érezhessük magunk.” (Németh, 1974. 338.) A miskolci 1966-os TIT-esten elmondott zárszóban is ugyanezt a szándékot emelte ki tanári tevékenységére visszaemlékezve: „Én nevelni sem akartam mással, csak az óra varázsával. Ott ülünk, mint egy szép, áttetsző üvegharang alatt, az óra szigetelésében s a megidézett anyag, a tárgy szépsége szétterjed köztünk, átjár bennünket s hasonló belefeledkezésekre kelt honvágyat.” (Németh, 1975. 517-518.) A tananyag szépségéből, nagyszerűségéből azonban valami átsugárzódik a tanárra is a közlés során. Ezt a varázslatos irradiációt így mutatta be az író *Mit tehet egy magyar tanár?* című előadásában: „A tanári szerep szép csalása, hogy a meglepő ismeretek, nagy gondolatok, szép dolgok rajtunk át jutnak a hallgatóhoz s eközben személyünkhez is odatapad valami abból, aminek csak közlői vagyunk. Hát nem szép ez, úgy állhatsz ott, mondtam tanártársaimnak, mintha te találtad volna fel a periódusos rendszert, vagy te mondanád Szokratész védőbeszédét?” (Németh, 1975. 580.)

Németh László ennek az „atmoszférikus” nevelésnek a képviselőjeként megtalálta a maga nevelői ellenpólusát is, azt a pedagógust, aki nagyon is a személyes varázsával akart hatni a diákjaira, s karizmatikus nevelőként sikerült is számos tanítványt magához vonzania, népes tanítványi kört kiépítenie. Ez az ellenpólus nem kisebb egyéniség volt, mint a 20. századi magyar pedagógia egyik igen sajátos utat bejáró tudósa: Karácsony Sándor. Németh elsősorban habitusbeli különbségekkel magyarázta az eltérő nevelői felfogásukat, de ő maga is érezte nyilván, hogy nem pusztán ebben rejlenek a tanári szerep-megvalósításukban felfedezhető különbségek okai. Naplójában a következőt jegyezte fel ezzel kapcsolatban: „Tanítványaim – olyasformán, mint Karácsony Sándornak – énnekem sohasem voltak. Hiányzott belőlem az a jó kocameleg, amelynek az ütődött lelkek olyan szívesen bújnak alá.” (Németh, 2006. 133-134.)

Visszaemlékezésében ezt írja erről az indirekt hatásrendszert előtérbe helyező tanári felfogásról: „Ha mások a személyes kapcsolatot sürgetik a diákokkal, én éppen ebben a személytelen kapcsolatban hittem, amelyben az óra üvegharangja alá bezárt tanár s a diák költőkön, felfedezéseken, eseményeken keresztül érintkeznek egymással.” (Németh, 1977b. 54.) Pedagógiai kísérletek című írásában nevet is adott a módszerének („atmoszférikus” nevelés), s ki is fejtette a felfogását alátámasztó érveket.

Az író megállapításának gúnyos tónusán nem kell csodálkozni, 1947 áprilisában, élete egyik igen nehéz időszakában, keserű hangulatban vetette papírra ezeket a mondatokat. A „kocameleg” kifejezéssel a Karácsony Sándor-féle tanáregyeniségek rendkívüli nevelői vonzerejére kívánt utalni, de ugyanezt a jelenséget idősebb, józanabb, hidegebb fejjel, kiegyensúlyozottabb lelkiállapotban már szalonképebben, fair módon is le tudta írni. A *Nagy család* című társadalmi drámájának a keletkezését és a darab alapmotívumának a történetét elbeszélő esszéjében már így írt a Karácsony-jelenségről: „Ahol a családi kohézió lazulásával, szétesésével az emberek, mint a vasreszelék szemcséi hevernek egymáson, csak egy nagy szenvedély, ki tudja milyen biológiai mélységekből táplálkozó nevelő indulat, társtalanná vált társulékonyság vagy egyszer nem irtalommal transzformált boldogtalanság kell hozzá, hogy egy mágnes-ember körül egy szellemi családdá rendeződjenek. Az idősebb nemzedék ismert egy ilyen nagy közéleti szerepet is játszó mágnes-embert: Karácsony Sándor volt az. Akármilyen véleményünk módszeréről s határsáról, az kétségtelen, hogy a szellemi nemzés, mellyel ő ezt a családot megteremtette, jobban rajt hagyta a nyomát a fiakon s lányokon vér szerinti apjukénál (egy negyedórai beszélgetés után ma is belém villan: nem volt ez Karácsony-tanítvány?); életem egyik válságos fokán magam is éreztem, a behemót ember sugárzó melegében ülve, hogy a hovatarozás milyen láthatatlan Siva-karjai nőnek ki ebből az el-eltévedő, de roppant elméből és kissé hiú, de szerető lélekből.” (Németh, 1963. 191.) Való igaz, Karácsony mind középiskolai tanári korszakában, mind egyetemi tanársága alatt sokat találkozott óráin kívül is a tanítványaival: az ő pedagógiájának az is az egyik törekvése volt, hogy diákjai „iskolán kívüli arcát” is megismerje. Németh László ettől idegenkedett, ő nem akart tanítványi sereget gyűjteni maga köré, minden olyan tanár-tanítvány kapcsolattól, amely határokat feszeget, ösztönösen elzárkózott. (Az egyetlen kivételt ezen a téren a vásárhelyi Gál Etelka jelentette, de azt a törékeny plátói kapcsolatot is bőven menti Németh akkori érzelmi válsága, magánya.)

De Németh László legközelebbi barátai között is volt olyan tanár, aki másként gondolkodott a tanár-tanítvány kapcsolatról, mint az atmoszférikus nevelés elvét valló írótanár. Gulyás Pál, Németh László debreceni barátja, a „barát-Ella”, akinek köszönhetően megismerhette az író a felnőttkorban kötött barátság nemes és erős kötelékét, magyar-német szakos tanárként dolgozott 1926 és 1944 között a debreceni Városi Ipariskolában. Tanári ars poeticája, pedagógiai módszertana teljesen más volt, mint Németh Lászlóé, de ebben – alkati különbségeik mellett – az őt egész életében körülvevő tanítványi réteg, az „inasok” intellektuális lomhasága és beszűkült érdeklődése is szerepet játszott. Németh így hasonlította össze tíz évvel Gulyás halála után kettejük nevelői attitűdjét: „Én óráimon, ha megfigyeltem is, nem vettem tudomásul a személyt; az anyag szépségéből csináltam atmoszférát, azzal fegyelmeztem és neveltem. Különbösen is lányokat tanítottam, akiket udvariassággal is arra kényszerítettem, hogy egy kis illempajzsot tartsanak maguk elé, aminthogy én is azt tartottam a katedrán. Pali, mint az érintkezésben, a tanításban is szókratészi volt; módszere a léprecsaló kikérdezések, a biztosnak hitt talaj kirántása, a felsülés útján való ráeszméltetés. Persze, a massa is más volt, a nyers inas-anyag:

*Ahogy az eb rágja a csontot,
úgy fekélsznek neki a könyvnek.*

De őt a tanításban épp ez a nyers, hiteles inas-emberség érdekelte. [...] Külön sajátos nyelvet használt velük; absztrakt fogalmakat vetett be a vaskos konkrétumokhoz szokott agyakba. Aztán hozzáfogott, hogy az »ideát feloldja bennük«. »Fiúk, az állam!« – emelte föl csontos mutatójúját, ha nagy volt a zaj, csoszogás a teremben. S félig bohócként, félig bölcsként kezdte magyarázni, hogy az államnak milyen érdeke fűződik hozzá, hogy ő itt ne lazsáljon, s azok ne komiszkodjanak.” (Németh, 1975. 140-141.)

Az író már az *Utolsó kísérlet* című regényciklusában megfogalmazta a véleményét az olyan tanár-diák kapcsolatokról, amelyek átlépi a bűvös határt, s a mester-tanítvány viszony nemes szépségét barátsággá hevítve torzítják el. A *Szerdai fogadónap* című regényben, a ciklus harmadik darabjában Barbián Miklós professzor válik ilyen kísértővé a fiatal Jó Péter számára, a fiatal egyetemista mindenáron meg akarja szerezni mestere barátságát, s ez a vágya egy giccses képben, egy sokszor felidézett vízióban ölt alakot: mestere és ő egy könyvet vállat vállnak vetve, közösen böngésznek, s ebben a képben a boldogító fizikai közelség egy mély lelki összhang ígérését is hordozta. A dédelgetett vízió természetesen konkrét emlékképből nőtt ki, csak éppen abban a képben másvalaki állt Péter helyén a mester mellett: egy fiatal ciszterci szerzetes. Németh így festette le ezt a Pétert győtrő víziót: „Egy kép kínozza: Barbián és a ciszter egymás mellett állnak s egy leemelt könyvben keresnek valamit. Akkor nem figyelte meg különösen őket, [...] de most, hogy az esteli fiákker elrobogott vagy megállt s a házak közt csak a visszhang maradt, mélabús irigység támadt föl benne mindazok iránt, akik egy nagy tanítóval böngészhetik a fölvetett könyvet s a kezükben levő mondatok a vállukon át jövő tekintettől kapnak jelentőséget.” (Németh, 1969c. 201.) A tanítvány által képzeletben sokszor látott jelenet végül akkor valósult meg, amikor Péter már kigyógyult a tanára iránti rajongásából, így nem volt többé értéke számára az idilli kép által sejtetett kapcsolatnak. Kicsit arra is utalt Németh ezzel a végkifejlettel, hogy aki túl közelről akarja látni a mesterét, az éppen az illúziókat dédelgető tanítványi léttől, a tanítványság ártatlanul boldog állapotától fosztja meg magát. Ezt a kiábrándulást tárgyilagosan, szinte kicsit kurtán is jelenítik meg a regény alábbi mondatai: „A mester már ott állt a polcnál, kezében a magasztalt munka. Péter mögéje állt, ott olvasott, ahol Barbián az ujjával mutatta. Egész közel voltak egymáshoz; úgy, ahogy akkor a cisztert látta, egy együttforgatott könyvön össze-feledkezve. De éppen mert ez a helyzet annyira az, ugyanaz, amit a szemközti járdáról fölsandítva a tea után fázó ködben annyiszor elképzelt: a megvalósulás anakronizmusa egész nyilvánvaló volt benne.” (Németh, 1969c. 262.)

Tanár és diák oktatáson kívüli érintkezésének értelmetlenségéről a *Szörnyeteg* című drámában is találunk utalást. Sárkány Béla professzor kategorikusan visszautasítja azokat a tanítványi gesztusokat, kísérleteket, amelyek az ő előadáson kívüli megközelítésére, „becserkészésére” irányulnak. Az egyik tolakodó bölcsésznot a következő szavakkal oktatta ki az általa ideálisnak gondolt tanár-diák viszonyról: „Semmi szükség a közvetlen érintkezésre, kisasszony. Ami a legjobb bennem: ott van a katedrán. Személyes érintkezésben csak a töviseimmel szolgálhatok.” (Németh, 1964b. 178.) Ugyanezt a meggyőződését kicsit nyersebben, keményebb tónusban a később tanársegédjévé avanzsáló Károlyházinak is kifejtette. A szavai jól tükrözik az idegenkedését a körülrajongott mester pózától, semmiképp sem az egyéniségével, hanem a tanításával kíván hatni a hallgatóságára. Felindultságában így fogalmazott a professzor: „Ez valami magyar betegség: mindent büzközéssel megcsámcsogni... »Jó – hallottuk, mit mondtál a dologról. De most mutasd meg, tágak vagy szűkek a pórusaid.« Én lettem a doktorátust, s átaláltam egy tanárhoz vizsgán kívül odamenni. S mint tanárnak sincsenek szókratészi hajlamaim. Velem nem lehet a piacon – agybirkózni.” (Németh, 1964b. 179.) A *Szörnyeteg* egyik fontos üzenete éppen ez: amikor Sárkány Béla egy rövid időre túllépett a fent idézett tanári elvén, s két hallgatója közeledését mégis elfogadta, beengedte őket a bizalmi körébe, akkor hibázott, ugyanis a befogadott hívek nem bírták elviselni a nagyság közelségét. Sárkány Béla semmit sem csinált félszívvvel, mindent száz százalékig komolyan valósított meg az életben, de nem ismerte az embereket, nem tudta, hogy többségük nincs felkészülve arra, hogy a felé irányuló magas morális elvárásoknak megfeleljen. A két egykori hallgató is elbukott az erkölcsi vizsgán, saját kisebbrendűségük tudata gyűlöletet szított bennük az őket szívébe fogadó „szörnyeteg” ellen. Így a végkifejlet elkerülhetetlen: mindketten elhagyták a professzort, elmenekültek tőle, a tanítványból lett feleség és a hallgatóból lett tanársegéd

egyformán hálátlanná váltak a támogatójukhoz, mert Sárkány agyonnyomta, megfojtotta őket a tökéletességével, az igényességével. Az események alakulása Sárkány kezdeti óvatosságának jogosságát támasztja alá. Akkor vált sebezhetővé a professzor, amikor elfeledkezett a korábbi óvatosságáról, s kinyitotta szíve régóta zárva tartott kapuit. A darab végére nyilvánvalóvá válik, hogy csak a katedra magasságában és távolságában bírható el a tanár egyébként csodált nagysága. Ez a mű is egy kísérlet volt Németh tézisének a bizonyítására, amely szerint tanár és diák kapcsolatában nincs helye az órán kívüli érintkezésnek, s ha mégis megtörténik a tanítás bűvös körén kívüli érintkezés, akkor mindkét félnek számolnia kell a sérülés, a fájdalom lehetőségével.

„...a magunk bért nem váró elajándékozása”⁷

Édesapjával kapcsolatban több helyen is leírta Németh László, hogy bár széles körű tájékozottsága, igazán irigylésre méltó tudása volt, Németh Józsefet nem fűtötte semmilyen becsvágy, az ő kivételes tudása nem publikációkban vagy magántanári előadásokon áramlott szét, hanem csupán reáliskolai tanítványai között, őket ajándékozta meg azokkal a tankönyvi anyagon messze túlmutató ismeretekkel, amelyeket tanári működése évtizedei alatt felhalmozott. Fia állítása szerint „a tudásából két magyar tudós kitelt volna, de szíve s esze teljesen kielégült abban, hogy taníthatott.” (Németh, 1975. 84.) A modern szent alázata és könnyelműsége kell ahhoz, hogy valaki így pazarolja el magát az óráin. Németh László apjának ezt az attitűdjét is az elvárt tanári erények közé emelte be, úgy vélte, az igazi tanár lényegéhez hozzátartozik a nagyvonalú, nemes önkifosztás, a tudása, ideje, ereje méricskélés nélküli, nagylelkű odaajándékozása.

Édesapja bőkezűen adakozó attitűdjét meg is örökölte egyik drámájában, a *Győzelem*-ben. Ebben a drámában a főhős, Sántha Endre így idézi fel a rossz-topáni tiszteletessel folytatott beszélgetés során tanár édesapja alakját: „Nekem már az apám is tanár volt. Azaz, ő igazán, mert engem csak az egyetem tett azzá. Mindig bámultam, hogy akkora tudással, olvasottsággal sosem támadt kedve könyvet írni, a halhatatlanságba kapaszkodni. Az óráira készült, többet, mint én az egyetemiekre: játék-délutánokat, tanulmányi kirándulásokat szervezett. Aki nyolc évet járt nála, minden pesti múzeumot, minden magyarországi várat ismert; Olaszországba, Konstantinápolyba is elvitte őket. Amíg élt, nem értettem, hogy lehet egy embernek mindenét így odaadni. Hogy még nevet, munkákat sem gyűjt az önzetlenségével. Ma már értem: ő lelkeket gyűjtött.” (Németh, 1964a. 435.)

Az író is az édesapjától látott minta alapján végezte Vásárhelyen a tanári munkáját, szívesen, boldogan ölte idejét és energiáját az órákra való felkészülésbe, a dolgozatok javításába. Ugyancsak beszédesek Niklai Ferenc értékelő sorai, amelyekkel az író óráiról leszűrt tapasztalatait összegezte: „Tanulmányi felügyelőnek az a szerény véleménye a szokatlan eredmény ellenére is, hogy a szaktanárnak kicsi ez a keret, amelyben él és mozog. Az a hihetetlen széles körű és mély tudás, mely a tanár minden szavából

A tanár édesapja gazdag ismeretkincséhez hasonlóan Németh László tudása is messze túlnőtt az egyszerű középiskola falain, amely menedéket és kísérleti terepet biztosított neki három és fél évre. Ezt a szakfelügyelők, iskolalátogatók is megállapították az órái meghallgatása után. Gaál László ezt jegyezte fel Németh egyik magyarórája kapcsán: „Az óra értéke középiskolás mértékkel alig mérhető.” (Varsányi, 1972. 20.)

kicsendül, nem Hódmezővásárhelyre és nem gimnazista lányok számára való.” (Varsányi, 1972. 20.)

Többen is céloztak az író vásárhelyi éveit emlegetve arra, hogy a gyerekek között és a pedagógusi munkában szétforgácsolt idő alatt mennyi regényt vagy drámát írhatott volna még, ő mégsem érzett lelkiismeret-furdalást amiatt, hogy a tanteremben és a könyvtárban lopta el a dráma- és prózaírástól az időt.⁸ Ő maga így emlékezett vissza a vásárhelyi évek alatti időgazdálkodásra: „Mint író, akkor írtam a legmagasabban, de időm egytizedét sem szántam az írásra.” (Németh, 1980. 767-768.)

Az íróból kikívánczoló esszék nem szálltak el teljesen a levegőbe, bár ez is lehetett volna a sorsuk, hiszen az éretlen leány- és fiúgyak nem minden esetben tudták az író gondolatainak szárnyalását követni. A Németh László-i esszé ezekben az években műfaji és formai átalakuláson ment keresztül: óravázlattá szublimálódott. Azt maga az író is érezte, hogy ezeknek az esszéknek az ilyen átlényegülése: pazarlás. Le is írta ezt a szót a vásárhelyi évekkal kapcsolatban, bár éppen olyan kontextusban, amellyel e pazarlás előnyeit bizonygatta. A pazarlása pozitívumaként azt a tényt ragadja meg, hogy a vázlatírás – egy-egy esszé anyagának összeállítás, csoportosítása, leskiccelése – sokkal több örömet okozott neki, mint a végső formába öntés, a gondolatok legteljesebb nyelvi-stilisztikai felöltöztetése.

A Bethlen Gábor Gimnáziumban tartott 1968-as beszédében visszatért a vásárhelyi években rá jellemző boldogan pazarló tanári alapbeállítottságra, s bár érezhető a sorai-ban némi bánkódás a szövegszerűen soha le nem jegyzett, csak szóban előadott esszék rekonstruálhatatlansága miatt, beilleszti ezt a veszteséget is a tanári sors kötelező velejárói közé. Ennyiben az ő művészileg megkomponált tanórai előadásai is hasonlóvá váltak azokhoz a szent, szürke, vidéki tanári életekhez, amelyekről csak tanítványi emlékek maradnak, de hírnév, jutalom nem lesz az osztályrészük. Az óráin elhangzott esszéi felidézhetetlenségét, visszahozhatatlanságát így interpretálja az említett beszédben: „Az alatt a négy-öt év alatt, míg tanítottam, rengeteget dolgoztam, de nemcsak dolgoztam, rengeteget pazaroltam is. Ezt sokszor föl is rótták nekem! Hogy milyen méretű a pazarlás, a napokban éreztem. A magyart tanító tanárok meghívtak Debrecenbe egy kis szakmai eszmecsere-re. [...] Közben az egyikük fölvetette, hogy mért nem adják ki az én irodalomtörténeti tanulmányaimat egy könyvben irodalomtörténet gyanánt. [...] Az ötletet elfogadtuk, a kiadó belement, a könyv meg is fog jelenni. Ennekem csak ott jutott eszembe, hogy ezeket a tanulmányokat én még vásárhelyi tanárságom előtt írtam, és hogy azt a címet, amit a kötetnek adtunk – Az én katedrám – inkább úgy kellene átfogalmazni Az én tanulópadom. S akkor arra gondoltam, ha meglennének azok az órák, amiket itt pazaroltam el, ebben az iskolában, s mennyivel nagyobb tudással, készüléttel, jobban tanítottam, leheltem szerte a levegőbe, részben a tanítványok lelkesedésétől is szívva. De a tanári pályában épp ez a gyönyörű: ez a pazarlás. [...] A tanár, ha igazán tanár, állandóan ajándékozza magát.” (Németh, 1975. 183-184.) Az, hogy ezeket a lejegyzés nélkül maradt, levegőbe elszállt vagy diákjai emlékezetében halvány nyomott hagyott esszéket nem tudta sajnálkozás nélkül „elengedni” az író, teljesen érthető. Ő elsősorban tanulmányírónak tartotta magát, a regényeit és drámáit sokszor csak gondolkodói tevékenysége „melléktermékeiként” emlegette. Egy ifjakkól álló hallgatóság számára írt beszédben már 1962-ben ilyen elégikus szomorúsággal említette meg a Vásárhelyen elpazarolt szép ívű „esszé-órákat”, tanári előadásokat: „Ha azokból az órákból tudott volna az akkor még meg sem levő találmány, a magnó egy-két sikerültebbet megőrizni, azt lett volna itt érdemes lefogatni.” (Németh, 1974. 494.)

Különös kivételt képez az osztályteremben elmondott esszék sorában a nyolcadikos filozófiatanítást összefoglaló órák anyaga, ezt ugyanis lejegyezte, megőrkítette papíron az író, s egy levélrészletéből az is kitűnik, hogy ennek az írásának nem is kis jelentőséget tulajdonított. Így kommentálta Sárközi Györgynének az összefoglaló filozófia-előadásai

írott változatának elkészítését: „Ha Bach írhatott családtagjai számára Wohltemperiertes Klaviert, azaz zongoraiskolát, mért ne tehetném el én a »leglényemet« nyolcadikosok számára készült filozófiaclekkébe. Ezekon még mindig jobban ott lesz az élet, a valóság formáló hüvelykje, mint magamat szórakoztató drámáimon.” (Németh, 1993. 545.). Az eredeti logikájú, izgalmas gondolatmenet ismeretében valóban csak szomorkodhat az utókor is azon, hogy a többi, hasonlóan gazdag tartalmú, tanulságos órán elhangzott esszéknek nem készült írásos verziója. Ezek a hiányzó művek is felkerültek arra a veszteséglistára, amelyen Németh László tervbe vett, de meg nem írt regényei, drámái sorakoznak. A viszonzást nem váró ajándékozás nemes tanári gesztusa tanulmányokkal is kiegészítette az író lelkiismeretét egyébként is nyomasztó, szomorú listát, a soha meg nem született alkotások sorát.

A bért nem váró pazarlás jellemezte a *Nagy család* című dráma pedagógushősét, az egyetemen oktató Katát is. Magától értetődő természetességgel, anyai gondoskodással vette a szárnyai alá Meszlényi Lídiát, a faluról Pestre került egyetemista lányt, akit a lemorzsolódás veszélye fenyegetett, és ingyenes különórákon, az otthonában foglalkozott vele. Kata – magánéleti boldogsága összeomlása után – abban találta meg élete célját, hogy minden körülötte élő emberben egy-egy Meszlényi Lídiát látott, akinek segítséget nyújthatott, így az elvesztett vér szerinti család helyett egy nagy szellemi családot épített maga köré. Ezzel vált közeli rokonává az *Irgalom* című regény hősnőjének, Ágnesnek, aki szintén megtalálta a környezetéhez való helyes viszonyulás kulcsát az elfogadó, nem ítélkező, tevékeny szeretetben, s felismerte az altruista életek nagy paradoxonát, azt, hogy a sok-sok ajándékozási alkalom révén ő lesz egyre gazdagabb. Adás és kapás viszonyával egyébként sokat foglalkozott az író. A *Levél egy negyedéveshez* című esszéje végén ezzel a megállapítással tette le a voksot a viszonzást nem váró ajándékozásban életcélát találó embertársai erkölce mellett: „Az emberek boldogtalansága, lelki sivárosodása, idő előtti hervadása civilizációnkban már nem annyira a nyomor, inkább a kitevnyésztett vágyak és igények, a mindenáron kapniakarás következménye. A csak-adó életeknek pedig szép csodájuk, hogy végül mégiscsak kapnak, váratlan helyen, de annál meglepőbben, mint Ágnes apja a lánya nagy szeretetét.” (Németh, 1975. 517.)

...tananyagunkat az élő gyerekekhez ... adaptálni⁹

Németh László felfogásában a jó tanár nem pusztán tanterv-végrehajtó, sőt: helyteleníti a tantervi előírásokhoz való merev ragaszkodást. Németh László a kísérletező pedagógust tartja jó tanárnak, hiszen csakis az ilyen hajlamú tanár képes a gyerekekben is felkelteni a kísérletezés vágyát, csak az ilyen tanár képes a gyermekben szunnyadó kísérletező embert felébreszteni és továbbfejleszteni. Németh László tisztában volt azzal, hogy ő kivételes helyzetű tanár volt, hiszen miniszteri engedélye volt a pedagógiai kísérletek folytatására. Az ilyen kiváltsággal nem rendelkező pedagógusoknak természetesen nem volt alkalmuk az iskolai tanításban arra, hogy a

Németh úgy véli, hogy „ez a némileg játékos kísérletező kedv nemcsak a világ közelítésének pompás eszköze, de az élet »felderítésének« – világo-sabbá tételének nagyszerű tornája is [...]»

(Németh, 1973. 415.)

S hol máshol, miben nyílhatna alkalmasabb terep a pedagógus számára a kísérletezésben, mint a tananyag más szempontú elrendezésében, a tantervinél logikusabbnak látszó rendszer szerinti újra-felépítésében?

némethi kísérletekhez hasonló vállalkozásba kezdjenek, csupán a magántanítás során és a diákokkal való találkozás extracurriculáris alkalmain (önképzőköri, szakköri munkában) volt lehetőségük a foglalkozások tartalmának, a feldolgozandó anyagrészek egymásra épülésének saját szempontú meghatározására. Németh ezért a nagyobb tanári és tanulói mozgásterért tulajdonított óriási értéket, jelentőséget a tanulás és tehetségkibontakoztatás önképzőköri formájának. „Önképzőköri munka: – írja – ez az igazi »öntevékenység«! [...] A tananyag körén túl egy új kör nyílik: a problémák, az újdonságok, a vitatárgyak köre – a tudomány szóval – a beléjük merészkedők élményein és ambícióján átszűrve.” (Németh, 1989a. 585-586.) Az önképzőkörökben éppúgy a résztvevőkhöz lehet igazítani a megtárgyalandó tartalmakat, mint ahogy a magántanításban is. Amikor Németh László a kedvenc vásárhelyi tanítványát, Gál Etelkát olaszra tanította, *De Amicis Cuore* című regénye alapján vezette be a lányt az olasz nyelv rejtelmeibe, ezt az olvasmányt találta a legalkalmasabbnak arra, hogy egy leendő tanítónó érdeklődését a dallamos nyelv iránt felkeltse.

Ahhoz, hogy a pedagógus a tananyag egyéni logikájú elrendezőjévé nőhesse ki magát, nyilván demokratikus oktatáspolitikai és a tanári szabadságot nagy tiszteletben tartó tantervi keretek kellenek, de elsősorban olyan tankönyvekre van szükség, amelyek nem előíró és „számárvezető”-jellegűek, hanem pusztán „köret”-szerűen segítik a „főételnek” tekinthető ismereteket feltáraló tanár munkáját. Németh László az ilyen tankönyveket tartotta ideálisnak, s egy leveléből, amelyet a régi tanítványának, Gál Istvánnak írt, kiderül, hogy ez a meggyőződése is apai örökség volt. Ezt írta ugyanis 1946 elején egykori követőjének: „A történelmet olvasókönyvekből tanítani: régi törekvés; már az apám is tervezgetett ilyen könyvet. Hogy ez a könyv helyenként bilingvis legyen: inkább a történettanároktól követel sokat s nem a diákoktól. Illyés, Halász, Keresztury antológiáját Vásárhelyen én nagyon jól használtam a magyar tanításban; hamarosan átvették tőlem a többi magyar szakosok s a francia-, angoltanárok is.” (Németh, 1993. 513.) Hosszú időn át tervezett s végül töredékesen maradt természettudományi tankönyvének előszavában is e kérdésben foglalta össze tantárgy-összevonási kísérlete alapmotívumát: „Hogyan lehetne tankönyveinket s általában tanmenetünket a tanulás valóságos lélektanához közelebb hozni?” (Németh, 1973. 497.)

A Németh-féle tananyag-elrendezés egyik alappillére a történelmi szempont előnyben részesítésén és következetes érvényesítésén túl a magyar történelem és művelődéstörténelem, valamint az egyetemes (vagy leginkább európai) történelem és művelődéstörténelem együttes, párhuzamos tárgyalása, bemutatása volt. Nem egymástól függetlenül, egymás után, hanem egymás mellé helyezve, olykor egymással szembeállítva villantotta fel egy-egy korszak hazai és európai költészet-, filozófia-, technika- és tudománytörténetét. A szakfelügyelői jelentések kivétel nélkül dicsőően, sőt olykor elragadtatással szólnak a Németh László tananyag-elrendezésbeli újításáról, kísérletének erről a részéről. Nagyajtósi István szakfelügyelő így írt az író 1948. február 17-én tartott VII. osztályos órájáról: „A magyar történelem és irodalom szoros együvé tartozása közismert, itt azonban magyarság élettörténete az emberiség világ- és irodalomtörténetével kerül tárgyalásra ... A munkaszervezés módja már egy óra alapján is megcsodálható ... A megjelenő új ismeretanyag [...] állandó kedély- és gondolatmozgást idéz elő.” (Varsányi, 1972. 18.) A látogatók ugyanerre a tananyag-elrendezésre találtak bőséges bizonyítékot a tanulói füzetekben is, s erről is elismeréssel tettek említést. Niklai Ferenc például a következő megállapításában mutatja be a magyar és egyetemes történelmi események, valamint a hazai és európai művészeti alkotások egységben való szemléléséhez kapcsolódó tanulói munka eredményét: „A tanulókat egy kis, maguk készítette táblázat segíti az irodalmi emlékek összeállításában: baloldalt a világtörténet és a magyar történet eseményeit jelölő évszámok, a táblázat fölött a különböző írói csoportok s a hozzájuk tartozó írók nevei.” (Varsányi, 1972. 19.)

A korabeli és a későbbi tankönyvek tananyagbeosztása sem támogatta az ilyen jellegű tananyag-elrendezést, mivel ezekben általában először egy adott korszak egyetemes történelmének eseményeit követik végig, majd csak azután, azoktól függetlenül következnek ugyanazon korszak magyar történelmének az eseménysora. Az irodalomkönyvekre nagyrészt ugyanez állt: a világirodalmi alkotásokat és a magyar irodalom kiemelkedő műveit általában külön fejezetekben tárgyalták a tankönyvszerzők. Ezzel eleve lehetlenné tették azt, hogy a pedagógusok egymás mellett mutassák be a különböző országok műveltségének, kultúrájának, tudományának alakulását, fejlődését. Nem is voltak soha arra szocializálva, hogy egységben lássák és láttassák az európai és a hazai művelődéstörténet eseményeit. Természetesen Németh Lászlón kívül is akadtak olyan tanárok, akik érzékelték ezt a hiányt, és igyekeztek módot találni arra, hogy a tankönyv által sugallt tananyagbeosztást korrigálják. Kertész Andorné debreceni tanárnő egy szakkör keretében valósította meg azt, amivel Németh László a vásárhelyi órákon próbálkozott. A történelem-földrajz szakos tanárnő 2013-as életútinterjújában ezt mesélte a kísérletéről: „Volt egy »művelődési« szakköröm. Úgy gondoltam, a történelem tankönyvekből tulajdonképpen nem derül ki a diákok számára, hogy mi történt ugyanabban a korban más országokban, hogy például Mátyás király korában ki volt a francia király, vagy ki volt Anglia uralkodója... Mondtam, mi lenne, ha csinálnánk egy szakkört, ahol megnézzük a korokat párhuzamosan. Szerkesztettem egy művelődéstörténet táblázatot: évszázad, Magyarország, Németország, más országok, kultúra, felfedezések, művészetek... Volt egy könyv, ami akkoriban jelent meg, és ez annyira egybeesett a szakkör témájával, hogy nagyon jól tudtam használni, egy bizonyos Simonyi Károly nevű műegyetemi tanár *A fizika kultúrtörténete* című könyve. Ez adta azt a megerősítést, hogy nem bolondság, amit én gondoltam.” (Szilágyi, 2013. 69.)

Németh merész és biztos kezű tananyagbeosztása a vásárhelyi időszakban egy „kis” tantárgy esetében éppúgy sikerre vezetett, mint az általa alkotott „nagy” tantárgyakban, a tantárgy-összevonással létrehozott blokkokban. Már az első évben, amikor Vásárhelyen tanított, megkapta a „filozófiai propedeutika” tárgyat a nyolcadikban, ezt korábban az iskola vallástanára oktatta. A filozófiai gondolkodásba bevezető tárgy anyaga hagyományosan két részből tevődött össze: egy félév lélektanból és egy félév logikából. Németh fölcserélte a két tudomány sorrendjét: nem a lélektannal, hanem a logikával indította a nyolcadikosok filozófiaoktatását. Ez a döntése nagyon is logikus megfontolás eredménye volt, ahogy arról Csányi Máriának, lányai tanárnőjének írt egyik levelében beszámolt. Az író így indokolta a filozófiai anyag beosztásának megváltoztatását: „Platón *Phaidónját*, az *Államot*, Szókratész *Védőbeszédét* olvastuk; Arisztotelész *Etikáját* (természetes, csak részleteket), s most Szt. Ágostonnál tartunk. Úgy éreztem: az ókori írók sokkal jobban illenek szemléltető anyagul is a logikához (hisz ők fedezték fel a logikát, s szinte visszaélnék is vele mint valami új találmánnyal), míg a keresztény és újkori irodalom a lélektanhoz illik inkább. Ágostont együtt kezdtem a lélektannal; szinte minden lélektani kérdésre van benne példa. Ő meg a lélektan felfedezője, úgy mint Szókratész s Platón a logikáé.” (Németh, 1993. 489.)

Az, hogy a Németh-féle tananyag-elrendezés sok-sok új tananyagtartalom beépítésére is lehetőséget ad, a „nagy tantárgyak” esetében még fényesebben beigazolódt, mint a nyolcadikos filozófiastúdium anyagában. Németh egyfajta „pazarló üzemet” látott az iskolákban, amelyekben rengeteg idő alatt aránylag kevés eredményt érnek el a diákok, ő éppen ezen szeretett volna változtatni a tantárgy-összevonási kísérletével: rövidebb idő alatt kívánt nagyobb eredményt felmutatni a tanítványaival. Ha az általa összeállított „nagy tárgyak” tartalmát megnézzük, elképedünk azon a tartalmi gazdagságon, amely e blokkokat jellemezte; Németh horizontálisan és vertikálisan is kitérítette az egyes tárgyak terjedelmét, egyrészt a rokon tárgyak és tudományterületek egybevonásával, másrészt a félég-meddig egyetemi szintű ismeretek közvetítésével. Ő maga így írt erről

az ötvenes évek végén: „Hogy milyen órási anyagot vettünk át egy-egy év alatt, azt tanárember számára néhány tényvel tehetem mérhetővé. [...] Abban az ötórás tantárgyban, amelyet a hatodikos vegytanból és egészségtanból állítottam össze, az utolsó évben már legalább húsz tudományon tekintettünk át a klasszikus fizikától és az analízistől a patológiáig és a közegészségtanig, közben olyan tárgyakat is, s egyáltalán nem sűrűlva csak, mint a gyógyszer-tan vagy az eugenika – még állatorvosi könyvet is forgattam, hogy az állatbetegségekről is tudjanak, én magam is, valamit.” (Németh, 1980. 403.)

Természetesen az ilyen forradalmian új tananyag-elrendezés óriási műveltséggel bíró tanárt igényel. A Németh László-i tanárképnek ez a momentuma már a Pintér-nekrológban is megjelent: csupán a művelt, magát folyton képző, állandóan tanuló tanár alkalmas arra, hogy lelkesítse a diákjait, és a saját nagy ívű kísérleteit, vállalkozásait végigvigye. Csak olyan pedagógus lenne képes a Németh-féle tantárgy-összevonás szerint tanítani, aki átfogó, elmélyült irodalom-, tudomány-, művelődéstörténeti ismereteket és jól megalapozott természettudományos műveltséget egyaránt a magáénak mondhat. Németh László kivételes terjedelmű tudásának titka abban állt, hogy az író örökös tanulási vágy fűtötte, szinte csillapíthatatlan volt a tudás-szomja, folyamatosan bővítette az ismereteit. Az írónak ezt az állandó igyekezetét, egész életére jellemző törekvését a közvetlen környezete, családtagjai és barátai is elismeréssel emlegették a hozzá írt levelekben. 1958-ban például Németh Magda így dicsérte apja örökös tanulási vágyát egy levelében: „Apuka! [...] Te valóban tipikus »scholar« vagy. Kevés ember tanult, olvasott életében annyit »világi« cél nélkül, mint Te.” (Németh 1989. 126.) Ugyanez a magát folyamatosan képző, új ismeretekre és az azokból építhető összefüggésekre éhes tanár jelenik meg Németh László *Szörnyeteg* című drámájában. Sárkány professzor idős fejjelel matematikát tanul egy hallgatónővel, a későbbi feleségével azért, hogy minél jobban beleláthasson a matematikatörténet rejtelseibe, hogy világosabban felismerhesse a matematika újkori fejlődésének jelentőségét.

Csak olyan pedagógus lenne képes a Németh-féle tantárgy-összevonás szerint tanítani, aki átfogó, elmélyült irodalom-, tudomány-, művelődéstörténeti ismereteket és jól megalapozott természettudományos műveltséget egyaránt a magáénak mondhat.

Az eszmény megvalósulásai

Németh László esszéiből és levelezéséből kitűnik, hogy élete minden szakaszában felfigyelt azokra a tanárookra, akik megközelítették vagy egyenesen megtestesítették az általa megálmodott tanáreszményt. *A jó tanár* című esszéjében így írt erről: „Akiket azonban utólag igazán jó tanárnak érzek (első osztályfőnököm, akit a párizsi apacsok tüntettek el egy tanulmányúton¹⁰, a budai reál egyik fiatalabb tanára, akivel mint egyetemi hallgató egy cserkész táborban voltam együtt¹¹, két-három vásárhelyi kolléga), nagyjából mind olyanok voltak, mint apám.” (Németh, 1974. 390.) A „jó tanár” kategóriájába sorolt vásárhelyi kollégák egyike volt Sipka Sándor, akivel szoros barátságot kötött az álmos alföldi városban, és akihez a Vásárhelyről való távozása után is sok levelet írt. Időskori visszaemlékezésében így idézte fel az író Sipka alakját: „Sándor vásárhelyi fiú, tagbaszakadt, zömök, még vérmes is, de csak a jóra; sokban apámra emlékeztetett, az a középiskolai tanártípus, amely csak a katedrán tudja igazán gyümölcsöztetni széles műveltségét, hiányzik belőle a fény, szélhámosság, amivel az iskolán kívül remekelhetne, tanári szereplése azonban állandó remeklés. Mint apám, ő is vigyázott a kondíciójára (mintha csak

érezné, hogy kamaszfiúk előtt az is hozzátartozik a tekintélyhez), vívott, mint apám, sőt vívőversenyeket is nyert. Apám nagyobb formátumú ember volt, ő ügyesebb, természetesebb, de mindenikük az igazi, nemzetfenntartó elem tagjai, amelynek a száma fontosabb a nemzet jövőjére, mint az íróké, tudósoké.” (Németh, 1977b. 154-155.) Németh László számára Sipka Sándor (a családjával együtt) az ideális tanári szellemiség, magatartás hiteles képviselőjét jelentette. A kedves vásárhelyi barát feleségéhez írt egyik levelében ezt egyértelműen meg is fogalmazta az író. Ezt írta Sipka Sándornénak: „Öröm látni, hogy a Sipka család még mindig a régi: utazik, tanul, terjeszti maga körül a legjobb fajta magyar tanárszellemet, s lassan a kis Sándor is felnőtt már köztük. Ő is tanárnak megy, ugye?”¹² (Németh, 2000b. 114.) Sipka Sándor egykori diákjainak és vásárhelyi ismerőseinek tanúságtételei alátámasztják Németh László megfigyelését: a magyar-latin szakos, munkáját nagy felelősségtudattal és komolysággal végző tanár méltán nyerte el az író rokonszenvét. Imre László irodalomtörténész, aki Sipka tanítványa volt a hódmezővásárhelyi iskolában, így mutatta be egykori tisztelt tanárát annak a könyvnek az előszavában, amelyben Sipka Sándor a kolozsvári nyelvész és irodalomprofesszor, Imre Sándor pályáját tárgyalta: „Sipka Sándor, aki csaknem száz év elteltével követte Imre Sándort a hódmezővásárhelyi református gimnázium igazgatói székében, történelmi és alkati okoknál fogva is választható tudományos kutatása tárgyául elődje életművét. A puritán életvitel, a szigorú munkaerkölc, a nevelői és nemzeti felelősségérzet kálvinista pedagógiai hagyományán túl személyi és szakmai közösség rokonszenve is inspirálhatta. [...] E sorok íróját latinra tanította a vásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumban, így közvetlen élmény alapján állítható: Sipka Sándor szigora és komolysága, lelkiismeretessége és nevelői ambíciója közvetlenül adta vissza a kálvinista iskola évszázados hagyományainak elhivatottságát, de meleg emberségét is.” (Sipka, 2002. 8.)

Az író magas mércét állított a pedagógustársadalom elé, és nemcsak a beszédeiben, de a szépirodalmi műveiben, különösen a drámáiban bőven találunk olyan mondatokat, amelyekkel a tanárokat a társadalom és a jövő által rájuk ruházott felelősségre emlékeztette. Drámáinak, regényeinek tanárhőseiben mintát állított e hivatás képviselői elé: ezek a tanárhősök – bár csak egy osztályteremnyi tér a munkaterületük – társadalmi léptékben gondolkodnak, tisztában vannak a munkájuk jelentőségével, hatásaival. Hiába szűkítették le Apáczai játékerét az ellenségei, ő mégis tudta, hogy a nemzet javáért küzd, Sárkány professzor sem pusztán a maga passziójából mutatott rá a tudománytörténeti összefüggésekre, hanem a fiataloknak, a következő nemzedéknek akarta továbbadni a meglátott igazságokat, a felépített elméleteket. Németh tanárképeinek ezt az elemét így bontotta ki ifj. Sipka Sándor, a fentebb bemutatott pedagógus fia: „A tanárt tartotta magában és kollégáiban is a bajok megelőzőjének, a remény és egészség karbantartójának, »közegészségügyesének« a nemzet számára. Az ő »orvos« meghallja a társadalom beteg szívhangjait is, és a lehetőségei szerint megpróbálja közvetlenül adni a gyors segílyt. Az ő »tanára« az örök emberi értékek és a jobb jövő reményét védi a társadalomban.” (Sipka, 2001. 443.)

Jegyzetek

¹ Több momentum is igazolja, hogy Németh László az édesapja vonásait vette kölcsön Molnár Imre figurájának megalkotásakor. Erre utal például az, hogy Imre bácsi kedvenc passziója a helynévkutatás, a helynevek eredetének megfejtése. Ez volt Németh József egyik vesszőparipája is. A falusi parasztcsaládból felemelkedett értelmiségi, Imre bácsi karrieréhez is Németh László apjának a származása

és pályafutása szolgáltatta a mintát. Molnár Imre megértő, türelmes, olykor önálvető viselkedésében, amelyet a középosztályi mentalitást erőteljesebben, határozottan képviselő feleségével szemben tanúsított, ugyancsak nem nehéz ráismerni Németh László szüleinek később az *Irgalom* c. regényben is ábrázolt kapcsolatára.

- ² A *Kocsik szeptemberben* című regényben a fánsci rokon, Csillér Béni a következő mondatokkal utal arra, hogy nem volt kellően motivált Molnár Imre a jogáspályára: „Szegény Imre bátyád is akkor jött rá, mihez volna kedve, amikor mindenki. Vagyis későn. [...] Imre bátyád, mint afféle betürefogott polgárgyerek, mit tudott szegény feje? Azt, hogy lehet pap vagy tanár vagy jogász. Ő azt számolta ki a lajblin, hogy jogász lesz.” (Németh, 1969b. 159.)
- ³ Cserey életéről és munkásságáról a nyugdíjba menetele alkalmából írt életrajzból tájékozódhatunk, amely az iskola 1921/22-es tanévről kiadott értesítőjében jelent meg. (Girsik, 1922. 8-9.) A rövidke biográfia érdekessége, hogy szerzője éppen Girsik tanár úr volt, a regény másik tanár mellékszereplőjének modellje, akit Csengeri ellenpontjaként is tekinthetünk, hiszen éppen abban volt igen sikeres, ami idős kollégájának gondot okozott: az órai fegyelmezésben. Az ismertetésből megtudjuk, hogy egy tiszteletreméltó pálya állt a diákok által nem sokba nézett idős tanár mögött. 1851-ben született Besztercebányán, s 1877-ben nyert tanári oklevelet a budapesti egyetemen természettudományokból és kémiaiból. Ugyanitt avatták bölcsészdoktorrá 1881-ben. Két alkalommal is töltött egy-egy szemesztert a bonni egyetemen, ahol Strassburgernek, a kiváló a botanikusnak volt a tanítványa. Ő maga is ismertette a nevét tudományos munkáival és botanikai segédkönyveivel. *Növényhatározó* c. könyve négy kiadást is megért. Cserey 1911-ben került a Toldy Ferenc Főreáliskolába, ahol egészen 1921. szept. 1-ig volt alkalmazásban. Az 1928/29-es értesítőből Cserey tanár elhunytának dátumát is megtudhatjuk. Az idős pedagógus 1928. július 28-án, 76 éves korában halt meg.
- ⁴ Ez a megfogalmazás az *Irgalom* című regényből való (Németh, 1984, 366.), Kertész Ágnes fejt ki az édesapja magántanítványa és annak családja előtt, mennyire fontos, hogy legyen az embernek valamilyen szellemi szenvedélye. A regényben Ágnes által felvetett téma egyébként egyike volt Németh fixa ideáinak.
- ⁵ Németh József a fiát is beoltotta ezzel a szenvedélyvel. Lakatos István, Németh László veje mutatta be egy írásban apósa négy ifjúkori munkafüzetét, s ezek közül az egyikben az író helynévfejtő, helynévmagyarozó hajlamának a nyomait is fellelte: „... négy tintaceruzával írt oldalon, rajzokkal, alig olvashatóan a földrajzi és helységnevek eredetét kutatja, például Akarattya = Akor = folyó, Ata = atya, Séd = sut = tó, berekjő = szent hely = Berettyó.” (Lakatos, 2001. 250.)
- ⁶ A *Homályból homályba* című önéletrajzi írásban szerepel ez a félmondat (Németh, 1977b. 54.), amely kiválóan összefoglalja a némethi didaktika legfőbb alaptételét: a tanár ne direkt módon akarjon hatni a tanítványaira, hanem indirekt módon, pusztán a tananyagot keresztül gyakoroljon hatást rájuk.
- ⁷ Ez az idézet az *Orosz fordításaimról* című esszéből való, s az alcímként kiemelt kifejezés a következő kontextusban szerepel: „Az elbeszélések közül a Szergej atyát szerettem meg a legjobban. A becsvágnak ez a leleplezése s kétségbeesett felőrlése tán azért is kapott meg annyira, mert mint művész ismerem az álmokat, amelyeken a kirekesztettek hitt hiúság újra és újra visszatér; s mint pedagógus megismertem a boldogságot, amelyet a magunk bért nem váró elajándékozása szerez.” (Németh, 1974. 189.)
- ⁸ Németh így írt erről a szemrehányásról *Hódmezővásárhely* című esszéjében: „Nos, nemigen hiszem, hogy az ország bármely más pontján, még az értelmiséget magabaszívó Budapesten is, ezer lélekre több művelt fő esett volna, mint Vásárhelyen, amikor én odakerültem. [...] »Egy országhoz kéne szólnia s ő húsz gyereknek tanít vegyint; itt lötyög valami« – mondta vásárhelyi életemről egy író barátom. S csakugyan lötyögött. Elsősorban az, hogy mint született pedagógusnak, akkor már legalább tíz éve, felnőtt ifjakat kellett volna tanítanom. Minthogy erre nem volt mód, a kielégülést talált ösztön boldogságával vettem magam a kezembe került középiskolásokra, tanítva filozófiától vegytanig mindent, amire engedélyem volt.” (Németh, 1974. 402-405.)
- ⁹ Az idézett rész Németh László 1962-es munkájában, a *Ha én miniszter lennék* című írásban szerepel. (Németh, 1989b. 214.)
- ¹⁰ Németh László itt dr. Verő Leóra (1885-1925) céloz, aki 1925 nyaratójan rejtélyes körülmények között, nyomtalanul tűnt el Párizsban, valószínűleg meggyilkolták az apacsok.
- ¹¹ Németh László itt Földi Bélára gondol. Így írt róla 1965-ös visszaemlékezésében: „Ezt a parancsnokot, Földi Bélát, a mostani tanárok egyike-másika ismerhette; nem kell magyarul nom, milyen kiváló ember volt. [...] Ruganyos volt és ötletes, parancsnok és társ: ilyennek képzelem apám mint nagybányai tanárt.” (Németh, 1977a. 160.) Földi Béla erre az elismerésre reflektál a Németh Lászlónak írt, 1965. febr. 15-én kelt levelében a következő szavakkal: „Szívesen olvastam a rád nézve olyan jóleső pápateszéri tábor, de a Földi-dicséretet nem, én csak egyszerű Mikes voltam, aki nagyon szerettem a fejedelmet, én meg a gyerekeket.” (Németh, 2000b. 683.)
- ¹² Ifj. Sipka Sándor nem tanár lett, hanem kardiológus szakorvos. Húga, Sipka Rózsa azonban a tanári pályát választotta, és Németh László első alkotói korszakáról írta a bölcsészdoktori értekezését.

Irodalomjegyzék

- Dózsa Béla – Fonay Tibor – Szathmáry Lajos (1977). *Németh László. Kiadatlan tanulmányok II. Pedagógussorsok, emlékek*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- E. Kovács Kálmán (2006). Találkozások Németh Lászlóval. In Monostori Imre (szerk.), „Európai látókörű magyar”. *Emlékezések Németh Lászlóra*. Szeged: Tiszatáj. 297-303.
- Girsik Géza (1922). Cserey Adolf. In Marczinkó Ferenc (szerk.), *A budapesti II. kerületi m. kir. állami Toldy Ferenc Főreáliskola hatvanötödik értesítője az intézet fennállásának 67-ik évében az 1921/22. iskolai évről*. Budapest: K. n. 8-9.
- Greza Ferenc (1979). *Németh László vásárhelyi korszaka*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Jókai Anna (2000). *Mennyből az ember*. Budapest: Belvárosi Könyvkiadó.
- Lakatos István (2001): „Írói pályámra komolyan készülök”. Németh László négy korai munkafüzetéről (1931-1942). In Monostori Imre – Olasz Sándor (szerk.), *Németh László emlékkönyv*. Szeged: Németh László Társaság – Tiszatáj. 240-257.
- Németh Ágnes (1993, szerk.). *Németh László élete levelekben 1914-1948*. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh Ágnes (2000a, szerk.). *Németh László élete levelekben I. 1949-1961*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Németh Ágnes (2000b, szerk.). *Németh László élete levelekben II. 1962-1966*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Németh Ágnes (2000c, szerk.). *Németh László élete levelekben III. 1967-1975*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Németh László (1973). *A kísérletező ember. Tanulmányok*. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh László (1971). *Égető Eszter*. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh László (1989a). *Életmű szilánkokban I.* Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh László (1989b). *Életmű szilánkokban II.* Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh László (1977a). *Homályból homályba I.* Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh László (1977b). *Homályból homályba II.* Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh László (1984). *Irgalom*. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh László (1968). *Kiadatlan tanulmányok II.* Budapest: Magvető.
- Németh László (1963): *Mai témák*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh László (1975): *Megmentett gondolatok*. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh László (2006). *Napló*. [Szeged:] Tiszatáj Alapítvány.
- Németh László (1969a). *Negyven év. Horváthné meghal. Gyász*. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh László (1974). *Sajkódi esték*. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh László (1964a). *Társadalmi drámák I.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh László (1964b). *Társadalmi drámák II.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh László (1969b). *Utolsó kísérlet I.* Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh László (1969c). *Utolsó kísérlet II.* Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh László (1980). *Utolsó szettekintés*. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Németh Magda (1989). *Levelek apámnak*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- ifj. Sipka Sándor (2001). Az „orvos” szerepe Németh László életében. In Monostori Imre (szerk.), „Európai látókörű magyar”. *Emlékezések Németh Lászlóra*. Szeged: Tiszatáj. 438-444.
- Sipka Sándor (2002). *Szaktudós és pedagógus. Imre Sándor (1820-1900) nevelő munkássága*. Debrecen: Dr. Harsányi András Alapítvány.
- Szabó Lőrinc (1990). *Bírákhoz és barátokhoz*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Szilágyi Zsolt (2013). *Dr. Kertész Andorné Tóth Ilona*. http://www.kre.hu/portal/images/eletutinterjuk/Dr.Kertesz_Andorne_eletutinterju.pdf
- Szöts Gyula (1930). Szolgálati idő és óraszám. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny*, 64(4), 141-147.
- Varsányi Péter (1972). Felügyelői feljegyzések Németh László hódmezővásárhelyi óráiról. *Köznevelés*, 28(4), 18-20.